

Pszichológia

Az előző kötetekből lásd például: PLÉH CSABA: A történet szerkezet és az emlékezeti sémák (Ismertetés), *Szemiotikai szövegtan* 4. 147-150; LENGYEL ZSOLT: Szöveglingvisztikai kérdések a pszicholingvisztika tükrében, *Szemiotikai szövegtan* 5. 157-161; SÍKLAKI ISTVÁN: A szóbeli befolyásolás alapjai I-II. (Ismertetés), *Szemiotikai szövegtan* 6. 251-265.

Szociológia/Antropológia

Az előző kötetekből lásd például: NAGY FERENC: Kriminálisztikai szövegnyelvészet (Ismertetés), *Szemiotikai szövegtan* 2. 147-151; TERESTYÉNI TAMÁS: Szövegelméleti tézisek, *Szemiotikai szövegtan* 4. 7-34; BALÁZS GÉZA: Szövegvilágok, a szövegalkotó ember (Vélemények a szövegtani kutatásról), *Szemiotikai szövegtan* 5. 19-27; DÁNIEL ÁGNES: A személyközi kapcsolatok jellegének meghatározása. Hét kormányprogram szembesítő vizsgálatának tapasztalatai, *Szemiotikai szövegtan* 6. 157-177; DÁNIEL ÁGNES: A szerző azonosítása a szöveg konstitúciójának, tartalmi-logikai- és szemantikai-kommunikatív összefüggéseinek elemzése útján, *Szemiotikai szövegtan* 8. 35-81.

A KULTURÁLIS-INTERAKCIÓS RÉTEGZÖDÉS SZOCIOLÓGIAI MEGKÖZELÍTÉSÉHEZ

ANGELUSZ RÓBERT – TARDOS RÓBERT

1. Elméleti előzmények

A kulturális-interakciós rétegződés szociológiai megközelítésének egyik legjelentősebb előfutára MAX WEBER. Az osztály és a rend ideáltipikus megkülönböztetése épp az interakciós vonatkozásoknak a gazdaságiakkal szembeni kiemelésén alapul (WEBER: 1967.). A rendeket WEBER olyan életstílus-, érintkezési, kommunikációs közösségekként határozta meg, amelyek egyneműsége nem annyira a piaci esélyek, a jövedelmi helyzet hasonlóságára, mint történelmi, kulturális és életstílusbeli együvé tartozásra épül.

Míg a weber-i rendfogalom az életstílusközösségek nyomtatékosításával történetileg relativizálta az osztály fogalmát, addig a szociológia néhány újabb keletű áramlata azokat a – makrotársadalmi csoportok fragmentálódásával kialakuló – interakciós, szubkulturális képződményeket emeli ki, amelyek a modernizációs folyamatok eredményeként elhalványuló hagyományos rendi és osztályalakzatoknak lépnek a helyére. A nyolcvanas évek európai szociológiájának egyik legtöbbet hivatkozott szerzője, ULRICH BECK „Jenseits von Stand und Klasse?” című tanulmányában a nyugati társadalmakban a második világháború óta végbement folyamatokat elemezve, az individualizációs tendencia előrehaladását helyezi középpontba (BECK: 1983.). Jóllehet BECK az interakciós mozzanatnak csak másodrendű jelentőséget tulajdonít, az életszínvonal, a jövedelmi helyzet, az

iskolai végzettség emelkedésével a hagyományos osztályhelyzet azonos szintjein belül is az életesélyek olyan pluralizálódását feltételezi, amely az életstílusok szétválását (és a szerző felfogása szerint hordozó csoportjaik fokozatos „miniaturizálódását”) hozza magával.

Némileg más jelleggel közelíti meg S. HRADIL a társadalom hagyományos vertikális szerkezeteinek relativizálódását. A nagycsoportok – objektív ismérveken alapuló – vertikális tagolódását felfogása szerint mindinkább keresztbe metszik az értékvilág és életvezetés hasonlóságán alapuló horizontális csoportosulások (HRADIL: 1992.). Ha HRADIL nem is annyira az individualizálódást, mint a rétegeképző ismérvek horizontális változatait és az objektív mellett a szubjektív ismérvek előtérbe kerülését hangsúlyozza, megállapításai annyiban egybeeszenek BECK felfogásával, amennyiben ugyancsak az osztálydeterminizmus leépülését és egy jóval fragmentáltabb, lazább társadalmi szerkezet körvonalait vetítik elő.

Jelentős hatással voltak e vonulatra BOURDIEU-nek azok a hetvenes, nyolcvanas években megjelent munkái (mindenekelőtt a *Distinction* című nagyszabású műve), amelyek a „tőkefogalom” sokdimenzióssá tételével és az – életstílushoz közeli – habitus terminusának bevezetésével egy, az osztályelemzés keretein belül maradó, de a hagyományos elméleteknél árnyaltabb modellt vázoltak fel (BOURDIEU: 1979.). BOURDIEU munkái operacionális szinten is irányt adtak az új törekvéseknek; mindenekelőtt a gazdasági és a kulturális tőke sajátos kombinációit feltáró empirikus elemzéseiről nyújtottak ösztönzést a további kutatások számára (BOURDIEU: 1983.).

A kulturális-interakciós rétegződés szociológiai megközelítése szempontjából különösen sokat ígérnek F. U. PAPPINAK azok a munkái, amelyek a kapcsolathálózati elemzés egyre csiszoltabb fogalmi apparátusát és módszereit alkalmazzák az életstílus-csoportosulások egzakt megragadására. Programadó tanulmányában a társadalmi rétegeket eleve interakciós csoportokként tételezi, valóságos nagycsoportokként tehát, amelyeket intenzív belső érintkezés és a szemlélet ezen alapuló hasonlósága jellemez (PAPPI: 1976.). Későbbi empirikus munkáiban a társadalomnak azokat a nagyobb alakzatait (az általa alkalmazott network-blokkmodell-elemzési terminussal élve), blokkjait kíséri meg körülhatárolni, amelyek részben gazdasági, részben kulturális-interakciós szempontok, a házasságkötés vagy a baráti kapcsolatok alapján alakulnak ki (PAPPI: 1981.). (Pontosabban szólva, PAPPI modelljének építőelemei, a kiinduló rétegek meghatározása még a hagyományos tipológiákra épül, az átfogó blokkok megragadásához azonban már a rétegek gazdasági és kulturális-interakciós viszonylatainak empirikus elemzése vezet el.) Többdimenziós modellről lévén szó, a különböző típusú blokkosodások szimultán együtteséből bontakozik ki az eredményként kapott strukturális rajzolat.

2. A modell alapelemei: gazdasági-társadalmi és kulturális-interakciós pozíciók

A kulturális-interakciós rétegződés szociológiai megközelítése abból indul ki, hogy a tudati-kulturális jelenségeket és a gazdasági-társadalmi helyzeteket meghatározó tényezők együttese nem esik egybe. Hasonló gazdasági státusban lévő emberek nézetrendszerei, ideológiái viszonylag élesen elkülönülhetnek, miközben eltérő pozíciókhoz hasonló értékek, mentalitások kapcsolódhatnak. A nézetek hasonlósága, közössége mögött

interakciós kapcsolatok, hasonló kommunikációs csatornák igénybevétele, az ezeken alapuló nézetek közeledése, a kulturális minták, tapasztalatok, élmények közössége áll. Mélyreható társadalmi változások, nagy sodrású mobilitási folyamatok lazítják a kapcsolatrendszerek merev hierarchikus kötöttségét, nyitottabb szociometrikus alakzatokat hoznak létre, megnövelve az interakciós-kommunikációs szerkezetek relatív önállóságát, súlyát a gazdasági-pozicionális szerkezetekhez képest. A társas kommunikációs helyzet a gondolkodásmódok, viselkedésminták, normák kialakításában a gazdasági helyzethez képest viszonylag önálló jelentőségre tesz szert.

A társadalom szereplőinek interakciós közelség-távolságát – a fentiek értelmében – a pozicionális közelség-távolság csak potenciálisan határozza meg. A tényleges kommunikációs kapcsolatok feltételezik az interakciók bizonyos sűrűségét, ennek megfelelően a térbeli közelséget és a résztvevő felek gondolkodásának, élményvilágának bizonyos időbeli szinkronitását. Jóllehet a területi kötöttség szerepe – az intenzívebb mobilitási folyamatokkal, új közlekedési, kommunikációs eszközökkel – történetileg viszonylag csökken, változatlanul léteznek olyan térbelileg elkülönülő egységek, amelyek között elenyészőek az interakciós kapcsolatok, és így a társadalmi helyzet hasonlósága ellenére sem jönnek létre közöttük közösen kialakított, élő kulturális minták. (Statikus társadalmi alakzatoknál bizonyos fokig más a helyzet, mert az életkörülmények hasonlósága változatlan feltételek mellett hosszabb távon – interakció hiányában is – a kulturális minták, reagálásmódok egységesülését eredményezi.) Másfelől térbelileg, illetve szervezetiileg összerendezett emberek interakciói átmetszik a rétegződési határvonalakat, és forrásává válnak terület-, illetve szervezetspecifikus „szubkultúrák” kialakulásának.

Jelentős változásokon keresztülmenő dinamikus társadalmakban hasonló szerephez jut az adott tekintetben az idődimenzió. Ilyen körülmények között a különböző generációk élményvilága élesebben elhatárolódik egymástól, mint az „eseménytől mentesebb” tradicionális társadalmakban. Felerősíti e mozzanat jelentőségét, hogy számos olyan intézmény jön létre – óvoda, iskolarendszer, katonaság, sportegyesületek –, amelyek tagsága életkor-specifikusan szerveződik, azaz az interakciók többsége a hasonló életkorúak közt zajlik. A nagyszervezetek, közhivatalok, munkahelyek különböző korcsoportokat foglalnak magukba, de tendencia van rá, hogy a beosztások, jövedelmi státusok az életkorral erősen összekapcsolódjanak, ami ugyancsak az életkor-specifikus kommunikáció irányába hat. Az olyan életmód, életstílus-összetevők, mint a szabadidő mennyisége és felhasználása, pedig a családi életciklus szakaszaival kapcsolódnak szorosan össze, szintén az életkori-generációs szubkulturális hatásokat erősítve. (Az a tény, hogy az életkor (az emberek fiatal vagy idős volta) könnyen felismerhető, világosan kódolható kulturális szignál önmagában is, interakciós, csoportidentifikációs forrás.)

A gazdasági-társadalmi és a kulturális-kommunikációs pozíciók elkülönülésének további motívuma, hogy az osztályhelyzet, illetve az iskolai végzettség történetileg változó szorossággal függ össze, és modern viszonyok közt – a rendi tagoltsághoz képest – bizonyos fokig szét is válhatnak egymástól. Az iskolák különböző szintjei és típusai többé-kevésbé jellegzetes ismereteket, társas mintákat, témákat, viszonylag homogén nyelvet, stílust közvetítenek. E „nyelvi közösségek” különböző foglalkozású, esetleg hierarchikusan különböző pozíciójú emberek közt is megteremthetik az interakció természetes közegét. Mindezt felerősíti, ha a fokozatok különbségei a társadalom értékelési hierarchizációs mechanizmusain keresztül szimbolikus jelentőséget is kapnak.

Az iskolázottságtól nem függetlenül, de részben azt is keresztezve, rajzolódnak ki azok a hasonló érdeklődési irányok által jellemezhető csoportok, amelyekben a szabadidő-felhasználás, az ízlés, a témairányultság közössége közvetlen interakciós alapot képez. A hasonló érdeklődés, időtöltés vagy nézetek alapján képződő egyesületek, klubok, társaságok, szervezetek tagsága szintén olyan interakciós csoportot képez, amely átmetszi a pozicionális csoportok határait.

Az érdeklődési irányok horizontális tagolódása mellett – különböző társadalmakban eltérő mértékben – kialakulnak különböző klasszifikációs mechanizmusok által vertikálisan tagolt életstíluscsoportok is. Az erős kulturális tagoltság viszonyai között az intézmények széles körében figyelhető meg az életstílus-fokozatok szerinti merev elkülönülés, társadalmi távolságtartás. (Ez közvetlenül is megnyilvánul a térbeli határtartás olyan választóvonalaiiban, mint például a közlekedés, a vendéglátás, a szabadidős létesítmények exkluzívabb és „tömegesebb” színterei vagy szellemi téren az elitkultúra és a tömegkultúra kettéválása.) Átalakuló, nem statikus társadalmakban ez a fajta rétegződés sem feltétlenül esik egybe a gazdasági-társadalmi hierarchiával.

A kommunikációs kapcsolatok kialakulásának esélyeit jelentősen befolyásolja, hogy mennyire különülnek, határolódnak el, differenciálódnak szférákká a különböző szükségletek kielégítését szolgáló társadalmi intézmény- és tevékenységrendszerek. A szférák viszonylagos önállóságának, sajátos problémadefinícióinak, reagálási logikájának létrejöttével egy-egy szférán belül a réteghatárokat bizonyos fokig áthidaló kommunikációs pályák jönnek létre. (Gondolhatunk akár a műszaki és humán megközelítések eltérő sajátosságaira, akár olyan konkrét példára, hogy esetenként egy kórházi igazgató orvos kapcsolatrendszerében, interakciós viszonyaiban nagyobb szerepet tölthetnek be hierarchikusan lejjebb elhelyezkedő orvosok, mint például gazdasági vezetők, gyárigazgatók.)

Saját kutatásaink és a szociológiai irodalom tapasztalatai alapján feltételezzük, hogy a nézetrendszereket, mentalitásmódokat meghatározó csoportok három alaptényező: (1) a gazdasági pozíciók, (2) a tudások, kulturális készségek, jártasságok stílusa, irányultsága és (3) a társas-társadalmi miliő, a kapcsolatok hálózata alapján írható le. Egy társadalom rétegződési viszonyai – illetve közelebbről tudásszociológiai rétegzettség – szempontjából nagymértékben jellemző, hogy milyen e három tényezőtípus kölcsönviszonya, milyen mértékű az egymásba fonódottságuk, illetve különválásuk, s hogy a különböző nézetrendszerek, tartalomspecifikus szemléletmódok, beállítódások meghatározásában milyen arányban jutnak szerephez. A kulturális-interakciós rétegződés elméleti modellje e két utóbbi tényezőcsoport konstitutív szerepét tételezi fel.

A szóban forgó megközelítés nem utolsósorban abban tér el az egyenlőtlenségen alapuló rétegződésmoделlek különböző típusaitól, hogy az alapját képező interakciós, illetve mentalitáscsoportok nem ragadhatók meg csupán a több-kevesebb dimenziójában; az ilyen típusú tagolódásban az azonosság-másság legalább ilyen szerepet játszik. A vertikális dimenzió mellett viszonylag jelentős a horizontális dimenzió rétegződési szerepe. Hasonlóan fontos különbség, hogy a különböző rétegződésmoделlek a társadalmi nagycsoportoknak csak látens vagy tényleges belső csoportja. A kulturális-kommunikációs értelemben vett társadalmi makrocsoportok a látens-effektív dimenzió szerint – már csak az interakciós közösség alapján is – inkább az „effektív” csoportok közé sorolhatók.

3. Tudásstílusok

A vázolt rétegződésmodellben központi helyet foglalnak el a funkcióik, irányultságuk szerint eltérő tudásstílusok. Kiindulópontként a tudásfajták három „stílusrendjét” különböztethetjük meg, amelyeknek – illetve ezek kombinációinak – birtoklása a kulturális-interakciós rétegződésben eltérő pozíciókat határoz meg. Feltevésünk szerint a tudásfajták e háromféle stílusának súlya, kombinációinak előfordulása különböző társadalmi-történeti viszonyok közt jelentősen eltérő (jóllehet az alapelemek minden társadalomban megtalálhatók).

A szóban forgó tudásstílusokat az általuk hangsúlyozott jellegzetes „*produktumok*” alapján a következőképp jelölhetjük meg: (1) kognitív-instrumentális tudás, (2) a kapcsolatteremtő-önprezentációs tudás, (3) szimbolikus-reprezentációs tudás. (Természetesen nem állítható, hogy e tudástipológia teljes, azazhogy kimeríti az emberi tudáskészlet teljességét. Így például az önismeret – bár kapcsolódik az általunk megkülönböztetett típusok egyikéhez-másikához – önálló tudástípusként is számításba jöhetne. A vizsgált téma szociológiai megközelítése szempontjából azonban a bevont három típus releváns.)

E tudástipológia elméleti előzményei hasonlóan messzire nyúlnak vissza, mint a kulturális-interakciós rétegződés már vázolt gyökerei. A kifejezett tudástipológiák sorában elsőként talán M. SCHELER említendő, akinek tudásszociológiájában a „Bildungswissen”, az „Erlösungswissen” és a „Herrschaftswissen” megkülönböztetése kitüntetett szerepet játszott (SCHELER: 1980.). Fontos motívumokkal egészítette ki e tipológiát F. MACHLUP, amikor funkcionális szempontból öt tudástípust („practical”, „small-talk and pastime”, „intellectual”, „spiritual”, „unwanted knowledge”) vett számításba (MACHLUP: 1962.). A hazai szociológiai irodalomban FERGE ZSUZSA hármastipológiája: a szakmai, a hétköznapi és az ünnepnapis tudás megkülönböztetése jutott jelentős szerephez a kulturális rétegződésről folyó kutatásokban (FERGE: 1976.). Tipológiánk a fentiek mellett néhány olyan megközelítéssel is kapcsolatba hozható, amelyek nem kifejezetten tudásközpontúak. Így MCCLELLAND motivációs tipológiája a „need-achievement”, a „need-affiliation” és a „need-power” közti különbségtételre épít (MCCLELLAND: 1961.). HABERMASnak a weber-i interpretáción alapuló alapbeállítottságai pedig az „objektíváló”, „normakonform” és „expresszív” válfajokat tartalmazzák (HABERMAS: 1981.). Végül ebben az összefüggésben is szólni kell BOURDIEU tőketipológiájáról, mely a gazdasági mellett a kulturális, szociális (és egyes vonatkozásokban a szimbolikus) tőke megkülönböztetéséből indul ki (BOURDIEU: 1983.).

A kulturális-interakciós rétegződés vizsgálatában alkalmazott tudástipológia az egyes tudástípusok jellegzetes objektivációiból indul ki. A kognitív-instrumentális tudás produktuma bármely tárgyias természetű dolog, mű, akár fizikai, akár szellemi tevékenységen alapul. Éppúgy beletartozik például egy ház tervrajza, a felépített ház, mint egy ebéd, egy szakszerű ügyintézés vagy egy felfedezés. A kapcsolatteremtő-önprezentációs tudás produktuma a hatás, a megteremtett személyes befolyás, a személyes vonzás megnövekedése a társas mezőben. Forrásai olyan, a társas mezőben magasra értékelt egyéni készségek lehetnek, mint a humor, eredetiség, szuggesztív beszédképesség – mindazok a jártasságok, amelyek szórakoztatásra, hatáskeltésre alkalmasak. A szimbolikus-reprezentatív tudás eredménye a társadalmi helyzet kifejezése, a sajátos érdekek, értékek „kódex-

szerű” kifejezése, érvényesítése, az identitás, a határmegkülönböztetés kimunkálása-fenntartása. Elsősorban a társadalmi helyzetspecifikus szimbólumok, ideológiák, csoporthagyományok, ceremóniák, szerepek ismeretén megfelelő helyzetekben, kontextusokban való használatán és az ezeknek megfelelő viselkedésmódok, stílusok, eljárások elsajátításán, betartásán alapul.

Mindhárom tudásstílusban megkülönböztethetünk egy statikusabb – mintafenntartó, őrző, inkább a reprodukción alapuló – és egy dinamikusabb – új formákat kialakító, átrendező – változatot. A kognitív-instrumentális típuson belül lényegében a rutin és az innovatív tevékenységek, a kapcsolatteremtő-önprezentációs típuson belül a saját csoporton belüli és a csoportokat átívelő, új csoportok felé nyitó kommunikációs formák, a szimbolikus-reprezentatív típuson belül a hagyományőrző és az ideológiateremtő formák kettősségéről beszélhetünk ezen az alapon.

A tudás e három típusa kifejlesztésében, elsajátításában egyaránt szerepe van az egyéni adottságoknak, rátermettségnek (közülük különösen a kapcsolatteremtő-önprezentációs készség tételezi ezt fel), de mindegyikre áll az is, hogy birtoklásuk döntő mértékben felerősödhet a különböző tudásközvetítő-szocializációs intézmények által. A kognitív-instrumentális tudás elvileg mindenekelőtt az iskolában és a különböző munkatevékenységek során sajátítható el. A kapcsolatteremtő-önprezentációs tudás kialakulásában döntő szerepet a kortárs csoportok, társaságok játszanak. Emellett talán ennek a tudásstílusnak a formálódásában a legnagyobb a család jelentősége (amely nyilvánvalóan mindhárom vonatkozásban részt vesz az alapkészségek kialakításában). A szimbolikus-reprezentatív tudáson belül viszonylag sok olyan elem van, amelynek átadása kevésbé intézményesül. Az idetartozó készségek, ismeretek zömmel közvetlenül, személyes formában azokban a csoportokban, körökben sajátíthatók el, amelyek a specifikus szimbólumokat kialakítják, fenntartják.

A tömegkommunikációs eszközök – egészükben – valamennyi tudástípus elsajátításához nyújtanak bizonyos adalékokat. A televízióra önmagában is jellemző ez a tartalmi sokféleség, de térhódítása – a szórakoztató, a „small-talk” jellegű interakcióknak témát adó népszerű műsorok, illetve az aktualitások, a szenzációk hangsúlyozásával – a kapcsolatteremtő-kommunikatív kultúraelemek irányában hat.

Történeti koronként, társadalmanként változó, hogy az egyes tudásközvetítő-szocializációs intézményekben mely tudástípusok kerülnek előtérbe. Például ha az iskola alapfunkciója a kognitív-instrumentális tudáshoz fűződik is, igen nagy arányban közvetíthet a másik két típushoz tartozó ismereteket is, sőt bizonyos feltételek közt az utóbbiak túlsúlyra is juthatnak. A háromfajta tudástípus, kultúraelem súlya, kombinációik előfordulása határozottan összefügg egy-egy társadalom szellemi életével, növekedési potenciáljával, fejlődési fázisaival.

A fentiekkel kapcsolatos, hogy egy-egy jártasságtípus az adott közegben domináns tudásstílus sajátosságaihoz igazodik. Példát említve, az idegen nyelv tudása egyaránt elképzelhető mindhárom tudásstílus elemeként: a kognitív-instrumentális stílus esetében (például idegen nyelvű forrásanyagokhoz való hozzáférést tekintve) eszköz szerepet játszhat egy mű létrehozásában; a kapcsolatteremtő-önprezentációs stílus esetében a nyelv konverzációs értéke jut jelentőséghez; a szimbolikus-reprezentatív stílus esetében pedig az elkülönülést-megkülönböztetést szolgálhatja (mint egyes korokban a latin vagy a francia nyelvtudás).

A tudásstílusok produktumaik átválthatósága, „jutalmazási” mechanizmusai felől is megkülönböztethetők. A fent említettek közül az elsőtől a harmadik tudástípus felé haladva többértű jutalomrendszer rajzolódik ki. A kapcsolatteremtő-önprezentációs tudás közvetlenül értékesül népszerűség, siker, befolyás, a szimbolikus-reprezentatív tudás a pozíciók, cselekvési hatáskörök, tekintély formájában. Az anyagi eszközök, a pénz valamennyi tudástípus ellenértékeként szerepet játszhat, de tendenciaszerűen a kognitív-instrumentális tudástípus jutalmazásában a legnagyobb a viszonylagos súlya, mivel vele szemben a többi tudástípusok produktuma már ellenértékét is önmagában hordja.¹

A tudásstílusokon alapuló megközelítés elvileg – a minőségek, másságok előtérbe állításával – a társadalom horizontális tagoltságát juttatja kifejezésre. Nyilvánvaló azonban, hogy a kulturális rétegződés e metszete sem hierarchiafüggetlen. A gazdasági kényszerek a társadalom alsó szintjein jóval szűkebb térre szorítják a tudásstílusok „választásának” lehetőségét, mint a felsőbb régiókban, ahol a stílusok viszonylag homogénabb, tisztább formában is megjelennek. Szintenként eltér maguknak a tudásfajtáknak a konkrét tartalma is – nem utolsósorban annak a ténynek következtében, hogy a magasabb szinteken meghonosodott stíluslemek hosszabb távon lefelé süllyednek, helyükbe pedig új tartozékok lépnek. A társadalom hierarchikus szerveződése a különböző szinteken megjelenő stíluslemeket eltérő értéktartalommal, presztízsforrással látják el, BOURDIEU kifejezésével élve, a javak, tevékenységek eltérő „legitimítási szintjeit” hozva létre. A kulturális-interakciós rétegződésmoddal e szintjeinek kiemelt szerepet tulajdonítunk, ez az áttekintés azonban csupán a tudásstílusok globális leírását tartalmazza. Az egyes stílusok társadalmi eloszlásairól szólva azonban esetenként utalunk a szintenkénti jellegzetességekre is.

4. A kulturális-interakciós rétegződés hazai kutatása

A kulturális-interakciós megközelítés kimunkálásához fontos előzményt képezett az a kutatási tapasztalat, hogy a gazdasági pozíciók domináns szerepére építő rétegződésmoდეlek Magyarországon csak csekély mértékben voltak képesek a gondolkodásmódok, attitűdök különbségeit megmagyarázni. Sok vizsgálati adalék utalt arra, hogy hasonló gazdasági pozícióban lévő emberek nézetrendszerei, ideológiai viszonylag élesen elkülönülhetnek, miközben eltérő pozíciókhoz hasonló értékek, mentalitások kapcsolódhatnak. Ezeknek a – gazdasági alapú, monisztikus rétegződési modellek szempontjából legalábbis ellentmondásos – kutatási eredményeknek a felhalmozódása egy olyan új értelmezési keretet sugallt, amely a szubkulturák, miliók, a kulturális-interakciós csoportosulások kitüntetett szerepére épül a tudati szerveződések kondicionálásában. E paradigma kiindulópontja, hogy az interakciós közelség, a társaságok kohéziós ereje, másfelől a hasonló életstílusból, a közösen osztott tudáskészletekből adódó szemléleti közösség a gondolkodásmódokat is nagyobb mértékben homogenizálja, mint pusztán a vagyoni, illetve a munkaerőpiaci hasonlóság. A kulturális-interakciós rétegződés kutatásának alappilléret a társadalmi-társas hálózatok vizsgálata mellett a tudásstílusok fent vázolt tipológiája képezte.² Az alkalmazott megközelítés kiemelt szerepet tulajdonít a kommunikatív vonatkozásoknak, és ennyiben közvetlen szociolingvisztikai relevanciával is rendelkezik.

A megállapítások érvényét valamelyest kétségkívül korlátozza, hogy a felvételre még a nyolcvanas évek második felében, a rendszerváltást közvetlenül megelőző években, egy felbomlóban lévő társadalmi-politikai berendezkedés talaján került sor³. Az adott periódus sajátos átmeneti szituációja több ponton magukban az eredményekben is tükröződik. A stílusegyüttesek néhol már eltértek a korábbi évtizedek tipikus konfigurációi alapján feltételezett alakzatoktól. Az empirikusan leképezett tudásstílusok annyiban is magukon viselik a történeti átmenetiség jegyét, hogy kevésbé mutatják fel a „stílusrendeknek” a társadalmi-politikai állandóság hosszabb korszakaiban megfigyelhető koherenciáját. A megállapítások azonban sok vonatkozásban csak lazán kapcsolódnak a konkrét történeti szituációhoz, néhány ponton pedig olyan trendekre világítottak rá a (mindenekelőtt az életkori-generációs tényező szerepével kapcsolatos) elemzések, amelyek időszerűsége az eltelt időszakban csak egyértelműbbé vált.

A vizsgálat a tudásstílusok empirikus megragadásához az alapindikátorok széles körét, több mint száz elemi változót használt fel. E tág spektrumot tartalmi és módszertani követelmények is indokolták. A tartalmi reprezentáció érdekében az egyes stílusokat különböző metszetekből kell megközelíteni; a kutatás a stílusváltozatokat a munkatevékenységek, az egyéb (így szabadidős) tevékenységek, intézmények látogatása, tudáskészségek, preferenciák és személyes tulajdonságok oldaláról operacionalizálta. Lényeges szempont volt továbbá, hogy – figyelemmel a társadalom hierarchikus tagoltságára – a különböző rétegződési szintek jellegzetes tudáselemei egyaránt kapjanak.

Az empirikus elemzés első lépcsőfoka egy metszetenként elvégzett főkomponens-elemzés volt a változók stílusok szerinti elkülönítése céljából. Az így feltárt komponenseket egy következő lépésben – stílusonként külön-külön elvégzett – másodlagos faktor-elemzések integrálták a véglegesnek tekintett mutatókba.

Az eredmények nagy vonalakban megerősítették a kiinduló modellt: három jól elkülönülő, pregnáns stílusjegyekkel jellemzett és számottevő koherenciával rendelkező stíluszindróma bontakozott ki. A kognitív-instrumentális tudásstílus empirikus szerveződésében valóban alapvető szerepet játszik egyfajta produktumorientáció, munkaközpontúság, kreativitás és önfejlesztési készség. A kapcsolatteremtő-önprezentációs stílus mutatója pedig jól sűríti magába a hatáskeltés, szereplés, extrovertáltság, kommunikatív-társasági tudás alapelemeit.

Némiképp más a helyzet a konceptuálisan tételezett harmadik tudásstílus esetében. Kiinduló modellünk a szimbolikus-reprezentatív tudásstílusnál bizonyos „bourdieu-i” jegyek túlsúlyát tételezte fel, a kulturális kelléktár „finom elemeinek” olyan együttesével, amely szimbolikus, szublimált formában emelheti a magas társadalmi pozíciót a mindennapiság, közrendűség fölé. E modell inherens módon a kulturális javak egységes presztízshierarchiáját, s a társadalmi elit „uralmi tudásarzenáljában” a szimbolikus-reprezentatív elemek kiemelt helyét is feltételezte.

A nyolcvanas évek második felének hazai valósága csak részben erősítette meg e szindróma létezését. Míg az uralmi-reprezentatív szakszerűség elemei közt a tipikusan összekapcsolódó „hivatali” készségek, tevékenységek egy, a hierarchikus dominanciára épülő szerepkört rajzoltak markánsan körül, csak lazán kapcsolódtak ehhez az exkluzív magaskultúra jellegzetes tartozékai. Az olyan státusrekvizitumok, mint a konferenciák, politikai szemináriumok, a bankettek, fogadások látogatása, jóval hangsúlyosabban szerepeltek a szóban forgó szindrómában, mint a magaskulturális elemek (s az utóbbiak többsége – mint az opera, komolyzene, múzeum, szépirodalom – a kognitív-instrumentá-

lis szindrómába illeszkedett inkább). Az empirikus eredmények bizonyos terminológiai váltást, s a közvetlenül hatalmi vonást kiemelendő, a „szimbolikus-reprezentatív” tudásstílus helyére az „uralmi-reprezentatív” kategória bevezetését indokolták.

A mögöttes tényezőket feltáró elemzések szerint az egyes stílusdimenziók markánsan és válfajonként eltérő módon kötődnek az elemi szintű társadalmi-demográfiai változókhoz⁴. Az eredmények egyfelől a hierarchikus mozzanat jelentőségét húzzák alá. Mindhárom tudásstílus vonatkozásában elmondható, hogy a magasabb státusúak, a centrum-periféria tengelyen (iskolázottság, lakóhely, párttagság szempontjából) a centrumhoz közelebb lévők rendelkeznek több tudással. Létezik tehát egy kumulatív tendencia, melynek alapján a társadalmi hierarchián felfelé haladva a tudások kvantitatíve halmozódnak, azaz valamely tudásstílus magasabb szintje más tudásfajták magasabb szintjével jár együtt. Hasonlóképpen, a hierarchia alsó szintjein a tudáshiányok kapcsolódnak össze.

Az empirikus összefüggések ugyanakkor a kvalitatív különbségeket is kifejezésre juttatják. A kognitív-instrumentális dimenzió egyenlőtlenségei elsősorban az iskolai végzettséggel függnek össze. A szerzett mellett az örökölt kulturális tőke fontos szerepe is kifejezésre jut az apa iskolázottságának befolyásán keresztül. A kapcsolatteremtő-önprezentációs tudásstílus esetében az életkornak – s ettől nehezen különválaszthatóan a családi életciklusnak és feltehetően a kohorsz-hovatartozásnak is – kiemelkedő a jelentősége. Mindenesetre az adatokból nyilvánvaló, hogy a társas készségek, a kapcsolatteremtés jártasságai inkább a fiatal, mint az idős korcsoportokhoz kötődnek.

Az uralmi-reprezentatív tudásstílus egyenlőtlenségeiben a monolitikus berendezkedés utolsó éveiben is az MSZMP-tagság, illetve a párthierarchiában betöltött funkció hatása a legnyilvánvalóbb. Ez az a dimenzió ugyanakkor, amely mögött a mobilitás leghangsúlyosabban jelenik meg; az összefüggés az uralmi-reprezentatív tudás kellékeinek kiemelt szerepére utal a korabeli hierarchikus emelkedésben.

A munkatevékenység-típusoknak az egyes tudásstílus-dimenziókon belüli megjelenése már előrevetítette, hogy a foglalkozási csoportok mentén eltérő stílusjegyek mutathatók ki, amelyben a tudásszintek kvantitatív elemén túl kvalitatív mozzanatok is szerepet kapnak. Az 1. táblázat olyan részletes foglalkozási csoportosítás szerint közli a három tudásstílus adatait, amely a szakmai-kvalitatív különbségeket helyezi középpontba. (Az aláhúzással kiemelt score értékek az egyes foglalkozástípusok jellegzetes tudásstílusát emelik ki.)

Bár mint fent szoltunk róla, az egyes tudásstílusok nem függetlenek egymástól, és így az individuumok szintjén egyaránt magas vagy alacsony értékekkel jelenhetnek meg, a személyek mégis tipizálhatók aszerint, hogy mely stílus válik esetükben leginkább karakteressé. A könnyű áttekinthetőség szempontja a viszonylag legegyszerűbb csoportosítási módot indokolta, egy háromosztatú tipizálást. Az e célból alkalmazott klaszterelemzést megelőzően azonban tartalmi okokból egy korrekcióra volt szükség. A társadalmi hátrányok egyéb halmozódásaival összefüggésben, csaknem egyötödre tehető a mindhárom tudásválfajjal csekély mértékben rendelkező „tudásdepriváltak” aránya. Ha egyik vagy másik dimenzióban relatíve magasabb értékek is fordulnak elő náluk, ez még nem jelenti a szóban forgó stílus pregnáns jelenlétét. Az alkalmazott tipológia így végül négy csoport megkülönböztetésén alapul: a (tudásstílusonként nem különböztetett) depriváltak csoportja és az egyes tudásstílusokat pregnánsan megjelenítő másik három csoport.

	kognitív-instrumentális	kapcsolatteremtő- önprezentációs	uralmi-repreziós
	tudásstílus		
állami, hivatali vezetőik (n = 99)	0,68	0,50	<u>1,02</u>
műszaki-gazdasági vezetőik (n = 79)	0,35	0,37	<u>0,96</u>
szakértelmiség (n = 129)	<u>0,66</u>	0,19	0,22
tanítók (n = 59)	<u>0,62</u>	0,34	0,35
műszaki (alsó) irányítók (n = 161)	<u>0,54</u>	0,30	0,35
szolgáltatási irányítók (n = 68)	0,03	<u>0,45</u>	0,29
irodai irányítók (n = 79)	0,26	0,24	<u>0,92</u>
irodai szakképzetlen szellemiek (n = 307)	0,07	<u>0,27</u>	- 0,00
műszeripari, fém-megmunkáló szakmunkások (n = 190)	<u>0,62</u>	0,26	- 0,02
iparosok, szakipari munkások (n = 147)	0,22	- 0,04	- 0,14
nehézipari munkások (n = 56)	- 0,29	- 0,27	- 0,07
könnyűipari munkások (n = 123)	- 0,22	- 0,06	- 0,20
gépkezelők (n = 153)	- 0,38	- 0,15	- 0,11
szolgáltatási dolgozók (n = 174)	- 0,23	<u>0,12</u>	- 0,10
közlekedési dolgozók (n = 79)	- 0,22	<u>0,04</u>	- 0,34
mezőgazdasági szakképzetlenek (n = 116)	- 0,88	- 0,63	- 0,55
segédmunkások (n = 56)	- 0,46	- 0,25	- 0,40

Az egyes tudásstílusok átlagos faktorscore értékei foglalkozási csoportok szerint

1. táblázat

	kognitív-instrumentális	kapcsolatteremtő-önprezentációs tudásstílus	uralmi-reprezentatív	tudásdepri-váltak	100%	N
Iskolai végzettség						
8 osztály alatt	24 (52)	14 (31)	8 (17)	55	100	435
8 általános középiskola	30 (37)	32 (40)	19 (24)	18	100	1178
egyetem, főiskola	34 (37)	30 (33)	27 (30)	9	100	627
	38 (39)	12 (13)	46 (48)	5	100	287
Foglalkozás vezető állású (felső, közép szint)	24 (25)	7 (7)	66 (68)	3	100	104
szakértelmiség	40 (41)	17 (18)	40 (41)	4	100	129
egyéb szellemi	33 (35)	27 (29)	33 (36)	7	100	443
szakmunkás	37 (43)	31 (35)	20 (22)	13	100	482
szakképzetlen fizikai	26 (36)	33 (46)	13 (18)	28	100	534
önálló	34 (36)	44 (47)	16 (17)	6	100	50
nyugdíjas	30 (49)	15 (25)	16 (26)	49	100	604
Életkor						
X – 20 év	14 (18)	53 (65)	14 (13)	19	100	97
21 – 30 év	27 (31)	44 (51)	16 (13)	13	100	483
31 – 40 év	32 (37)	28 (32)	27 (31)	13	100	615
41 – 50 év	37 (43)	21 (24)	29 (34)	13	100	472
51 – 60 év	32 (43)	18 (24)	25 (33)	24	100	403
61 – 70 év	35 (52)	12 (13)	20 (30)	34	100	287
71 – X év	21 (53)	13 (33)	5 (14)	61	100	168
Lakóhely						
főváros	37 (43)	29 (34)	20 (24)	14	100	567
vidéki város	32 (38)	28 (33)	25 (29)	16	100	952
nagyközség	30 (39)	25 (33)	22 (29)	22	100	441
kisközség	24 (36)	23 (34)	20 (30)	34	100	562
(Iskolai) mobilitás						
felé felé mobil	33 (39)	24 (29)	26 (32)	17	100	1468
inmobil	27 (38)	29 (40)	16 (23)	28	100	882
lefelé mobil	33 (39)	35 (40)	18 (21)	15	100	171

Tudásstílus-csoportok – iskolázottság, foglalkozás, életkor, lakóhely és (iskolai) mobilitás szerint

2. táblázat

A kognitív-instrumentális típus esetében a kapcsolatteremtő-önprezentációs tudás szorul leginkább háttérbe – mintegy aláhúzva e stílus tárgyias jellegét, objektumra irányultságát. A kapcsolatteremtő típus orientációját még inkább kiemeli, hogy a (bizonyos fegyelmet, rendezettséget egyaránt magába sűrítő) kognitív-instrumentális és uralmi-reprezentatív stílustól is távol áll. Az előbbinek szinte ellentéte az uralmi-reprezentatív típus, amely átlagon felüli mértékben támaszkodik a kapcsolatteremtő-önprezentációs tudásra is. E szindróma kialakulásában bizonyára nagy szerepe lehet annak, hogy a hazai redisztribúciós viszonyok között a személyes, informális kapcsolatok oly erősen áthatották a bürokratikus koordináció szféráját, hogy a vezetői gyakorlat aligha lehetett meg a kapcsolatteremtő skillek bizonyos szintje nélkül.

A 2. és a 3. táblázat a típusok társadalmi eloszlását jellemző legelemibb adatokat, az iskolai végzettség, a (szakképzettségi szintet kiemelő, néhány kategóriás) foglalkozási csoportosítás, a lakóhely, az életkor, valamint egy egyszerű – a megkérdezett és az apa iskolai végzettségét összevető – mobilitási index szerinti bontásokat mutatja be. A teljes adategyüttes mellett zárójelben közöljük azokat a megoszlásokat is, amelyek (a tudásdepriváltak csoportja nélkül) a három tudásstílus-csoport közti belső arányokat emelik ki, szemléletesebben jelezve az egyes társadalmi szegmentumok szociokulturális jellegzetességeit.

A tudásdepriváltság – valamennyi, a társadalom kulturális egyenlőtlenségeire vonatkozó kutatásnak megfelelően – a depriváció alapvető halmozódási pontjain, a legalacsonyabb iskolázottságúak, a szakképzetlen fizikai dolgozók, a falusiak, mindenekelőtt a kisközségekben élők közt jelenik meg. Ugyancsak egybevág a tapasztalatokkal az életkor kitüntetett szerepe. A tudásdepriváltság az idős korosztályok tagjainál, ezen belül a 70 éven felülieknél tetőzik. Ez minden bizonnyal nem annyira kohorsz-hatásokból, hanem életciklus és kifejezett életkori befolyásokból, az általános életkereteknek (a társadalmi feltételek által felerősített) beszűküléséből következik.

Ami az egyes tudásstílusok társadalmi eloszlását illeti, a kognitív-instrumentális stílus lokalizálható legkevésbé meghatározott csomópontok körül. Egyfelől (ha a belső arányokat jelző, zárójeles adatokat is számításba vesszük) a szakképzettség szerepe domborodik ki (lásd szakértelmiség, szakmunkások), másfelől az életkor mentén kirajzolódó trend – az előbbi tendenciának némileg ellentmondóan – a kognitív-instrumentális tudásstílusnak a fiatalabb korosztályokon belüli visszaszorulásáról tanúskodik. Egy keresztmetszeti vizsgálat önmagában nem alkalmas annak eldöntésére, hogy ennek összetevői közt mennyiben beszélhetünk egy olyan kohorsz-hatásról, amely a három tudásstílus történelmi súlyponteltolódásából, a kognitív-instrumentális tudást jellemző teljesítménymozzanatnak a hierarchikus viszonyok dominanciája melletti szerepvesztéséből következett, s mennyiben egy ettől független, bizonyos fokig univerzális életciklus-hatásból, amelynek alapján előbb a társas, később az uralmi-reprezentatív szinterek, ambíciók háttérbe szorulásával párhuzamosan a kognitív-instrumentális stílussal összefüggő mindennapi, praktikus tevékenységekre helyeződik a hangsúly. A kohorsz-központú értelmezésnek azonban legalábbis részleges érvényét sugallja, hogy a szóban forgó tendencia a városokban a községekhez képest sokkal határozottabban jelent meg: a centrumokbeli eltolódások a hosszú távú trendekre vonatkozóan többnyire jelzés értékűek. A községekben ezzel szemben a kognitív-instrumentális mozzanat súlya a fiatalabbak közt még csaknem elérte az idősebb korosztályokban megfigyelt értékeket, a szóban forgó visszaszorulás itt tehát még alig jelent meg.

	szellemi foglalkozásúak					
	városiak			községiek		
	30 év alatt	31-60 év	60 év felett	30 év alatt	31-60 év	60 év felett
kognitív-instrumentális	26	40	51	42	30	(20)
kapcsolatteremtő-önprezentációs	54	21	16	31	12	(20)
uralmi-reprezentatív	20	40	33	27	58	(60)
	100	100	100	100	100	100
n =	124	395	87	45	114	15

	fizikai foglalkozásúak					
	városiak			községiek		
	30 év alatt	31-60 év	60 év felett	30 év alatt	31-60 év	60 év felett
kognitív-instrumentális	24	44	60	35	39	48
kapcsolatteremtő-önprezentációs	59	33	24	50	34	28
uralmi-reprezentatív	17	23	16	15	27	23
	100	100	100	100	100	100
n =	164	411	90	143	336	60

A tudásstílus-csoportok eloszlása a település, életkor és a foglalkozás fizikai-szellemi jellege szerint (négydimenziós bontás; százalékban)

3. táblázat

A kapcsolatteremtő-önprezentációs tudásstílus esetében – mint már korábban szó volt róla – meghatározó az életkor szerepe. Ami a kohorsz- és az életciklushatások viszonylagos jelentőségét illeti, hasonló mondható el, csak ellentétes előjellel, mint az előző tudásstílusnál. A kapcsolatteremtő-önprezentációs tudásstílusról szólva, említést érdemel továbbá – mert korántsem magától értetődő – az önállóak körében megfigyelhető kitüntetett szerep. A „vállalkozó klasszikus ideáltípusával” inkább a kognitív-instrumentális stílust kapcsolhatnánk össze. Az adott periódusban még domináns hiánygazdaság, a

piaci viszonyok kifejezettsége, az informális viszonylatok mindent átható szerepe mind szerepet játszhatott abban, hogy a kisvállalkozók, önállók tudásarzenáljában a kapcsolatteremtés skilljei meghatározónak bizonyultak. A mobilitás szerinti adatok is érdekes tendenciára világítottak rá: a hierarchikus emelkedés értelmében kevésbé sikeres (inmobil és lefelé mobil) társadalmi csoportok az informális kapcsolatokat előtérbe helyező tudásstíluson keresztül kísérelték meg formális hátrányaikat ellensúlyozni.

Az uralmi-reprezentatív tudásstílus mind az iskolázottság, mind a foglalkozás, mind a (felfelé) mobilitás adatait tekintve erősen kapcsolódik a társadalom hierarchikus mozzanataihoz. Ezekhez képest bizonyos fokig rendhagyó a lakóhely szerepe, amely e tudásstílusnak inkább a vidéki településeken, mint a centrumban való hangsúlyos megjelenését jelzi. Még pregnánsabb e tendencia a szellemi foglalkozásúak – tehát az adott tudásstílus szempontjából különösen releváns társadalmi csoport – körében: a fővárosban 32, a községekben 50 százalékuk tartozott e típushoz. Egybecseng e megfigyelés a kapcsolatteremtő-önprezentációs tudásstílusnak a városi felső rétegeken belüli (különösen a fiatalabb korcsoportok közt tapasztalható) előtérbe kerülésével. A monolitikus berendezkedés kései időszakában a centrumközeli elit stílusvilága már áttérőben volt az autoritás nyersebb formáitól a mind több téren jutalmazott informális kontaktusok, a szociális tőke „felhalmozása” felé – a „perifériákon” még őrződött az uralmi-reprezentatív stílus túlsúlya.

A tudásstílusok megragadásához számos indikátort alkalmaztunk, amelyek a kommunikációs viselkedés különféle stílusjegyeire irányultak, a vizsgálat azonban ezek mellett is tartalmazott kommunikációs vonatkozású mutatókat. E különböző adatforrások együttese egy közvetlenül a kommunikációs habitusokra irányuló elemzésre is lehetőséget kínált.

A 4. táblázat az ebben az elemzésben felhasznált indikátorokat és a tudásstílusokkal való összefüggéseiket mutatja be. A táblázat azoknak a vizsgálati személyeknek az adatait emeli ki, akik egy-egy tudásstílust markánsan képviselnek, illetve akik – a másik póluson – a tudásdepriváltak csoportját képezik.

A 4. táblázat érzékletesen mutatja be, hogy a lakosság mintegy egyötödét kitevő tudásdepriváltakat egy olyan „kommunikációképtelenségi” szindróma jellemzi, mely szinte a funkcionális analfabétizmushoz hasonlóan akadályozza a közügyekbe, társas életbe való minimális bekapcsolódást. A fenti négy csoport között az igazi szakadék a depriváltság mentén húzódik; a tudásstíluscsoportok közti nyelvi-kommunikációs különbségek az eddigi kifejtett keretekhez illeszkednek.

Immár ez utóbbi három válfaj kommunikációs sajátosságainak pregnánsabb megjelenítését szolgálta az az elemzés, amikor (diszkriminanciaelemzés segítségével) a fenti indikátorok révén képeztük le a kognitív-instrumentális, a kapcsolatteremtő-önprezentációs és az uralmi-reprezentatív tudásstílussal jellemezhető típusokat. Ezzel mintegy a tudásstílusok kommunikatív metszeteit kaptuk az újonnan konstruált típusok formájában.

E transzformáció révén a kommunikatív habitust hangsúlyozó tipológia csoportjai a következőképp jelölhetők: (1) instrumentális, (2) expresszív, (3) reprezentatív típus.⁵

	kognitív-instru- mentális	kapcsolatteremtő- önreprezentációs	uralmi reprezen- tatív	tudásdeprivál- tak
szeret mesélni, történeteket előadni	41	67	41	19
szeret több ember előtt beszélni, szerepelni	21	41	27	3
gyakran szokott társalogni, disku- ráltni	63	79	60	23
gyakran szokott beszélgetni poli- tikáról	47	47	51	3
ért a felköszön- téshez, pohárkö- szöntőhöz	31	45	36	7
ért a viccmesélés- hez, anekdotá- záshoz	28	45	31	10
ért (olvas) valami- lyen idegen nyel- ven	22	18	17	6
ért a hivatalos ügyek intézésé- hez, beadványok, kérvények meg- írásához	61	61	65	9
jó beszédképesség jellemzi (önbesorolás)	42	65	43	15
munkakörére nagyon jellemző az olvasás	34	25	34	4
munkakörére nagyon jellemző a telefonálás	44	38	51	9
munkakörére nagyon jellemző a tárgyalás	24	22	29	2

Kommunikációs indikátorok előfordulása a tudásstílusok elitje és a tudásdepriváltak körében
(százalékban)

(Mindhárom tudásstílus esetében a 0.8 faktorscore érték feletti válaszolók adatait közöljük,
akik az összpopulációnak rendre körülbelül az egyötödét képezik)

4. táblázat

E típusok közül főként a reprezentatív, s kisebb mértékben az expresszív kommunikációs habitus mutat pregnáns társadalmi kötődéseket. A társadalmi hierarchia felsőbb szintjein a reprezentatív, az alsóbb szinteken az expresszív-emocionális habitus dominál, az instrumentális stílusjegyek ezekhez képest kiegyenlítettebben oszlanak el. Ami a demográfiai tényezőket illeti, az expresszív-emocionális kommunikációs habitus a fiatalok korcsoportjaiban jelenik meg domináns módon, míg a reprezentatív típus a férfiak, illetve a középkorúak csoportjaiban különösen gyakori.

Viszonylag erős összefüggés figyelhető meg a kommunikációs habitusok és a személyes kapcsolathálózatok olyan jellegzetességei között, mint az erős vagy gyenge kötési kapcsolatok dominanciája.⁶ Akiknek kapcsolathálózatában a szorosabb családi, baráti kötelékek dominálnak, azokra inkább az expresszív-emocionális, akiknél pedig a kollégákból, ismerősökből tevődő kiterjedt laza, „gyenge kötésű” szálak a túlsúlyosak, azokra főként a reprezentatív kommunikációs habitus jellemző. A fentiekben túlmenő adatok szerint ez az utóbbi kommunikációs habitus az, amely a véleményirányítók közt rendkívül elterjedt, és amely ezen keresztül a társadalmi nyilvánosság magyarországi fórumait uralja.

További, kifejezetten szociolingvisztikai irányultságú vizsgálatokat igényel a jövőben annak ellenőrzése, hogy az itt kísérletszerűen körvonalazott kommunikációs habitusok mennyire pontosan és milyen érvényességi körben fedik le a magyar társadalom nyelvi-kommunikációs univerzumát.⁷

Jegyzetek

1. A kognitív-instrumentális tudástípus bizonyos válfajai, például az alkotó jellegű munkák ugyancsak magukban hordozhatják belső jutalomként a „munka örömet”, az ilyenfajta tevékenységek azonban kevésbé általánosak (és ezzel összefüggésben a szóban forgó belső jutalmakra való igény is kevésbé egyetemleges, mint a külső jutalmak különböző típusai iránt).
2. A kutatás kapcsolathálózati metszetéről részletesebben lásd ANGELUSZ-TARDOS: 1991. (I-IV. fejezet).
3. A mintegy 3000 fős országos reprezentatív mintán lebonyolított felvételekre több lépcsőben 1986 és 1988 közt került sor (a Tömegkommunikációs Kutatóközpont égisze alatt, a terepmunkát végző TÁRKI közreműködésével). Az objektív adatok 1986-os felvétele után a tudásstílusokra vonatkozó adatok nagyobb részének begyűjtésére az 1987-es, kisebb részére az 1988-as felvétel alkalmával került sor.
4. E megállapítások alapjául regresszióelemzések szolgáltak.
5. Az alkalmazott művelet két (magas szinten szignifikáns) függvényt különített el. Az első függvény a kapcsolatteremtő és a reprezentatív tudásstílus olyan elemeit tartalmazza elsősorban, mint a jó beszédképesség, a szereplés kedvelése, értés a felkészítéshez stb. A második függvény poláris szerkezetű, mely egyik oldalon olyan skilleket tartalmaz, amelyek részben a kognitív-instrumentális, részben a reprezentatív tudásstílushoz kapcsolódnak (mint a munkaköri motívumok között az olvasás, a telefonálás és a tárgyalás kiemelt jelentősége), a másik póluson pedig expresszív jellegű, a spontán önprezentációhoz kötődő kommunikatív készségek jelennek meg (a mesélés, diskurálás kedvelése, jó beszédképesség, a viccekhez való értés). E függvények felhasználásával a diszkriminanciaanalízis CLASS-programja felhasználásával jutottunk el a fent jelzett habituscsoportokhoz.
6. A gyenge, illetve erős kötési kapcsolatokról lásd GRANOVETTER: 1973.
7. Tanulmányunk téziseinek verifikálása szempontjából elsősorban olyan szociolingvisztikai munkák emelhetők ki mint KONTRA: 1995. és TERESTYÉNI: 1995.

Irodalomjegyzék

- ANGELUSZ, R. – TARDOS, R.:
1991. Hálózatok, stílusok, struktúrák. Budapest, ELTE – MKI.
- ANGELUSZ, T. – TARDOS, R.:
1995. Styles of knowledge and interactive habits. *International Journal of the Sociology of Language*, 111.
- BECK, U.:
1983. Jenseits von Klasse und Stand? In: Kreckel, R. ed. *Soziale Ungleichheiten*, Göttingen: Soziale Welt, Sonderband.
- BOURDIEU, P.:
1979. *La Distinction*. Paris.
1983. Ökonomisches Kapital, kulturelles Kapital, soziales Kapital. In: Kreckel, R. ed. *Soziale Ungleichheiten*, Göttingen, Soziale Welt Sonderband.
- FERGE, Zs.:
1976. Az iskolarendszer és az iskolai tudás társadalmi meghatározottsága. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- GRANOVETTER, M.:
1973. The Strength of Weak Ties. *American Journal of Sociology* 78. 1360-1380.
- HABERMAS, J.:
1981. *Theorie des kommunikativen Handelns*. Frankfurt, Suhrkamp.
- HRADIL, S.:
1992. Alte Begriffe und neue Strukturen. Die Milieu-, Struktur- und Lebensstilforschung der 80er Jahre. In: Hradil, S. ed. *Zwischen Bewusstsein und Sein*. Opladen, Leske+Budrich.
- KONTRA, M.:
1995. On current research into spoken Hungarian. *International Journal of the Sociology of Language*, 111.
- MACHLUP, F.:
1962. *The Production and Distribution of Knowledge in the United States*, Princeton, Princeton U. P.
- MCCLELLAND, D. C.:
1961. *The Achieving Society*. New York, Free Press.
- PAPPI, F.:
1976. Soziale Schichten als Interaktionsgruppen. In: Lepsius, R. ed: *Zwischenbilanz der Soziologie*, Enke Verlag.
1981. The Petite Bourgeoisie and the New Middle Class. In: F. Bechhofer – P. Elliot, eds. *The Petit Bourgeoisie*. London, McMillan.
- SCHELER, M.:
1980. *Die Wissensformen und die Gesellschaft*. Bern – München, Francke Verlag.
- TERESTYÉNI, T.:
1995. Styles of knowledge and greeting habits in Hungarian. *International Journal of the Sociology of Language*, 111.
- WEBER, M.:
1967. *Gazdaság és társadalom*. Budapest, KJK.

A SOCIOLOGICAL APPROACH TO CULTURAL-INTERACTIVE STRATIFICATION

RÓBERT ANGELUSZ – RÓBERT TARDOS

The study outlines a theoretical framework of cultural and interactional stratification based on one hand on the typology of knowledge styles and, on the other, on the characteristics of personal milieu (as presented by a social network approach). The paper deals with styles of knowledge in the first place, distinguishing three types: 1. cognitive-instrumental, 2. connection-creating and self-representing, 3. symbolic-representative knowledge. The empirical basis of the study is a 3000-respondent multi-wave survey from the second half of the eighties representing the adult population of Hungary. The operationalization of the above typology included more than one hundred indicators reduced by means of several multivariate techniques. The paper gives a detailed presentation of the distribution of styles of knowledge in the contemporary Hungarian society. Finally, a tentative typology of a sociolinguistic character is sketched toward further studies.